

El desxiframent de l'estela ibèrica de Guissona

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 06-07-2012

A l'octubre del 1994 es va trobar a Guissona una estela ibèrica escrita amb caràcters ibèrics. En Jordi Bilbeny ens en proposa la traducció.

L"Avui" del dimecres 12 d'octubre de 1994 donava la notícia de la troballa, a Guissona, d'una estela ibèrica de quasi dos metres d'altura, amb una inscripció funerària en alfabet ibèric, que el diari qualificava d'"indesxifrable"1.

Com que fa ja set anys que treballo en l'estudi i el desxiframent de la toponímia preromana catalana, vaig imposar-me, tot seguit, el repte de la seva traducció. Per la qual cosa, el primer que vaig fer fou transcriure el text ibèric que l"Avui" reproduïa fotografiat. Cap misteri. He emprat la taula de correspndències fonètiques d'En Gómez Moreno, reconeguda i emprada per la majoria d'arqueòlegs i iberistes, des del 19252, per a la transcripció d'aquesta mena d'inscripcions, si bé ja era utilitzada per En Fidel Fita, amb força anterioritat. És a l'abast intel·lectual de qualsevol interessat en la matèria.

Així, doncs, el resultat obtingut em donà: "NEI:TINKE/ SUBAKE:EN:DAGO". Difereix lleugerament de la proposada pel diari, que ajuntava les dues primeres pauraules i les dues últimes ("Neitinke subake Entako"), sense tenir en compte la més que visible separació dels mots que delimita l'interpuntat.

En d'altres inscripcions no hi ha interpuntat. I l'especialista, com que no ha pogut delimitar allà on acabava un mot i en començava un altre, tampoc no n'ha pogut, en la quasi totalitat dels casos, interpretar el significat i oferir una traducció reeixida. Però aquest no és el problema de l'estela de Guissona, on cada mot és separat oportunament pels punts.

Per tant, la segmentació que hi observo té el gran avantatge de seguir la separació original del text ibèric, que ofereix una credibilitat absoluta, tal com també es desprèn de l'estudi que presento, tot seguit, per a cada un dels mots.

1.- DAGO: D'entrada, si la inscripció presentava un pensament complet, havia de contenir un verb. Mai no m'havia estat tan fàcil de localitzar-lo en una oració com en aquesta ocasió. El verb era el mot DAGO. Idèntic a la tercera persona del

singular del present d'indicatiu del verb èuskar "egon", que significa "ser, estar, haver". Així, per exemple, per dir "el teu pare és aquí" tindríem "zure aita hemen DAGO". El mot DAGO (DAKO, TAGO o TAKO) el trobem també, amb una lleugera variant, en un seguit d'inscripcions funeràries ibèriques que contenen els mots ARE DAKE (o TAKE), que En Caro Baroja no va arribar a dilucidar, per bé que s'hi aproximà moltíssim. ARE, per ell, "està en relació amb el demostratiu basc «ara» = «heus aquí», que podria convenir a una inscripció funeral"3. Però que, de fet, correspon a l'adverbi de lloc OR o ORRA, que vol dir "aquí, en aquest lloc", donat que el pas d'A>O és un fet constant tant en l'euskara actual, com en la toponímia, com en la llengua catalana4.

En Caro Baroja, en canvi, per tal com segmentà DAKE, en dos mots (DA i KE) no arribà mai a trobar-hi una traducció exacta. Segons ell, "«Da» equival a «és» en el verb «izan». Però l'última síl·laba no tindria una explicació gaire bona, segons jo ho entenc. Moltes són les inscripcions amb paraules que semblen acabar amb «-ce» o «-ke», i, fins i tot, en la mateixa que ara ens ocupa, la segona paraula acaba així. «Ke» existeix en basc com a element de la conjugació que serveix per indicar potencialitat en el futur; per tant, aquí no hi convé; i també com a sufix privatiu, com a variant de «-ge», «gabe». La unió dels tres elements ["are", "da" i "ke"] resulta, de totes formes, dificultosa"5.

Finalment, creu que "Aretake" s'ha de traduir per "in memoriam"6. Si hagués relacionat aquest DAKE amb el TAKO o DAGO d'altres inscripcions, s'hauria adonat, com jo ho he fet, que ARE DAKE no vol dir res més que "aquí hi ha" o "aquí està". I s'adiu també a la perfecció amb una inscripció funeral.

Així mateix ja ho va indicar En Fidel Fita, car, parlant de la inscripció ibèrica d'una làpida sepulcral de Sagunt, escrivia: "La pedra distingeix dos vocables per punts de separació; i el nom esmentat és una sola paraula que omple el segon rengle. El rengle primer solament conté la fórmula inicial, que es repeteix en molts epitafis ibèrics [...aquí ve la inscripció ibèrica...] (que es llegeix are dac), i que es correspon a l'èuscar are dago (està present)"7.

2.- NEI: No és altra cosa que el possessiu èuskar NERE, que significa "el meu/la meva", amb el pas d'R>I8 o la pèrdua de l'R intervocàlica i el consegüent tancament d'E>I. Íntimament relacionat amb les formes NI (jo) i NEU (jo mateix). Presenta també una extraordinària semblança amb el possessiu llatí MEI, la forma arcaica del qual era MED9: cosa que explicitaria una forma anterior MER, molt semblant i pròxima a un protoèuskar NER, atès el pas d'R>D10. A Getaria, a cals Ituarte, he sentit pronunciar NEI per comptes de NERI, en l'expressió NEI EZ (a mi, no). A més, aquest protoèuskar MER, amb el consegüent canvi d'R>N = MN, ens duria a la forma anglesa MINE (>mai=MY), a la catalana, occitana i francesa MON, a l'alemanya MEIN, a la portuguesa MINHO, o a la neerlandesa MIJN.

En Juan Luís Román del Cerro, al seu llibre El Origen Ibérico de la Lengua Vasca, tradueix una inscripció d'un tros de ceràmica trobada al Campello, a la comarca de l'Alacantí, en què es llegeix NINAREN, per "del meu llinatge o clan"11. D'on NI seria "el meu", NAR "llinatge o clan" i EN la funció de genitiu. Entre aquest NI del Campello i el nostre NEI de Guissona hi ha una identitat indefugible, que es fa palpable amb el pas fonètic més que consabut d'E>I12.

En Caro Baroja també intentà desxifrar mitjançant l'euskara una inscripció ibèrica de Sagunt, que es llegeix "ARETAKE SIKEDUDINEBAN NEREILDUN". Pel que fa al darrer mot, apuntava: "NERE (relacionat, tal vegada, amb la paraula basca «nere»=meu"13.

3.- TINKE: Com que el pas de T>S o >TS és conegudíssim en la fonètica de les llengües europees14, de les quals l'euskara en seria un cas exemplar, podem llegir perfectament TSINKE o SINKE el segon mot de l'inscripció. Jo considero, doncs, que TSINKE és la forma arcaica de l'euskara actual TXIKI15. El procés de transformació que segueix és el següent: TSINKE>TXINKE>TXIKKE>TXIKI (XIC també en català). Per tant, el parer d'En Josep Guinart, que, segons l'"Avui", NEITINKE "podria tractar-se d'un gentilici que identifiqués el primer segarrenc del qual sabem el nom"16 resta, a les envistes del que vinc exposant, molt lluny de la veritat, car NEI TINKE voldria dir "el meu petit", "el meu xic" o, per extensió, "el meu fill".

Les formes anàlogues txeca SYNEK i russa SINOK, per dir "fillet", ens mostren l'abast i l'arrelament del mot al llarg d'Europa, tant de l'arrel SIN com del sufix KE, EK o OK, que té ara una clara connotació de diminutiu, com a continuació demostraré en desglossar el mot en els morfemes TIN i KE.

3a) TIN: També pronunciat TSIN o SIN. És el mot que designa "el fill" en un gran nombre de llengües indoeuropees, sota les formes bàsiques SYN (txec), SON (anglès), SUNU (alemany antic), per posar tan sols tres exemples, entre molts d'altres. Cosa que vol dir que el mot és un manlleu de l'antic europeu. Però també s'ha mantingut en euskara en tot un amplíssim camp lèxic que gira a l'entorn de la idea de "fill-noi-home-mascle". Així, tenim que el mot SEIN vol dir "nen, infant". I que, per En Resurrección María de Azkue, "sembla que hi ha afinitat d'origen entre SEIN, SEME, SENAR, SEMIN, SENIDE"17. L'encerta de ple, atès que SEME significa "nen" o "fill"; SENAR, marit; SENIDE, germà de qualsevol sexe; però SEMIN són els dolors del part. En aquest mateix sentit també tenim SEMAATSI, SEMEBITSI,

SEMEPONTEKO (afillat), SEMEIZUN, SEMEORDE (fillastre), SEMETZAKO (un que passa per fill, fill adoptiu), SENARDUN (casada), SENARGAI (promès), SENGE (estèril; literalment "sense fill"), SENIDERDI (mig germà), SENIKERA, SENITASUN (parentiu), SENITARTE (parentela, família), SENIKIDE, SENITARTEKO (parent).

Aquest SON el trobem en català en el mot BESSÓ, que s'adiu perfectament amb el BETSON de la Vall d'Aosta; el BESSOUN gascó, o el BESSON piamontès. En Joan Coromines el fa "d'origen desconegut, possiblement preromà"18. Però l'erra en creure que l'arrel seria "BIS «dues vegades»", car si SON, com ja he mostrat, equival a "fill", només queda la possibilitat que a "dues vegades" li correspongui l'arrel BI, que vol dir exactament "dos" en euskara. BESSONS, consegüentment, significaria "dos fills".

3b) KE: forma de diminutiu. Les llengües indoeuropees la manlleven del vell europeu. És fàcil de reconèixer el mateix sufix en les variants KA, KI, KO i KU. Així, per exemple, sabem que, mentre el mot del vell europeu ABER (ABERE="bèstia" en euskara) dóna en indoeuropeu OWIS (ovella), atès el pas d'R>S19; i ho fa en AVIS, en sànscrit; en grec, OIS; en irlandès, OI; en lituà, AVIS, en el búlgar antic s'ha imposat la forma de diminutiu OVI-CA. Per En Francisco Villar, autor de Los Indoeuropeos y los Orígenes de Europa. Lenguaje e Historia, "en llatí es deia exactament igual que en indoeuropeu: OVIS. Però la nostra forma castellana OVEJA procedeix també d'un diminutiu"20. No costa gaire d'entendre que JA=KA, llevat del cas que d'un OBER (=bèstia) en surti, per l'ensordiment de la /r/, un OBEJ o l'OWIS que ja hem vist.

I, tal com passava amb TSIN, que tant venia a dir "petit" com "fill", amb KA ens trobem el mateix fenomen, donat que en les inscripcions celtibèriques hom tradueix KE per "fill"21. I ens el tornem a trobar com a l'arrel de mots d'altres llengües per designar "petit o jove": KOUROS, en grec i KURUS en iranià.

Altrament, els diminutius KA i KI els trobem en euskara en els mots NESKA (noia; literalment "ésser o persona petita o jove") i en la seva variant d'idèntic significat NESAKI.

I, finalment, com que el pas de KA>TXA és perfectament testimoniable a les llengües romàniques (vegeu, sinó: GAT=CHAT, CASTELL=CHÂTEAU, CAPELL=CHAPEAU, CAVALL=CHEVAL), el mateix s'esdevé amb el pas del diminutiu KU>TXU, que és el sufix que fan servir els bascos per a tots els diminutius antroponòmics. Així, de MARI, fan MARITXU; de JOSE, JOSETXU; però també d'AMA (mare), AMATXU o d'AGUR (adéu), AGURTXU.

Pel que fa a TXO, l'Azkue ens diu que el recull "com a adjectiu que indica «petit» i sufix que denota el diminutiu"22.

4.- EN: Significa "en, dins, a". Igual que en llatí i en la majoria de llengües europees. Ha romàs també en euskara com a sufix locatiu. Així, de GOI (altura), farem GOIEN (a dalt); de MENDI (muntanya), farem MENDIEN (a la muntanya); de ZERU (cel), farem ZERUEN ("al cel" o "en el cel"). En la toponímia preindoeuropea donc a EN o IN idèntica significació. Per posar sols un exemple, el nom del castell txec de Kokorin, que està encimbellat dalt d'un turó rocós, el segmento en KO-KOR-IN; l'interpreto (O)KO=ple, farcit, munió (de l'euskara OK=fart); KOR=pedra (de l'euskara HAR- o de l'ibèric KAR=pedra) i IN=en. I el tradueixo "en (un lloc) ple de pedres", o "lloc ple de pedres".

5.- SUBAKE: Com que ara ja sabem que KE és el sufix diminutiu, l'arrel que ens queda és SUBA. A més, donat que es tracta d'una estela funerària i els mots de la inscripció ibèrica que porto traduïts fins aquí expliciten que "el meu fill està en..."; SUBA haurà de significar, a la força, el lloc on es troba el difunt. Que no pot ser cap més altre que un "sepulcre". Me'n convenço del tot perquè en euskara "sepulcre" és ZUPU; mot que també inclou els significats de "rasa" i "pou", ambdós molt connectats alhora amb el vocabulari funerari. Sigui com sigui, l'arrel llatina SUB és un nou manlleu del vell europeu, perquè la forma itàlica només expressa la idea de soterraneïtat, mentre que en euskera podem arribar a la fragmentació de SUBA, en dos morfemes amb ple sentit: SU i BA.

5a) SU: Expressa una idea d'espai, que, sovint es pot traduir per "forat", "recer", "cavitat" o "cobert". Això ve avalat per l'existència d'un camp lèxic en euskera relacionat amb SU: ZULO=forat; ZULAUN=concavitat; ZULOGILE, ZULOGIN=enterramorts; ZULOGUNE=depressió de terreny; ZULONPO=forats que les pluges fan als camps, xargalls; ZULOTE=clotxa.

Així mateix, a Santander, d'un aixopluc en diuen SOCALLO, SUBIO o SULLO23; la qual cosa ens torna a portar de nou la connexió entre l'arrel SO o SU amb un concepte de cavitat.

5b) BA: Variant del sufix èuskar BE, que vol dir "part baixa, pla, sota". Els bascos, per dir "muntanya", diuen MENDI; però per dir "a sota la muntanya", diuen MENDIBE.

Tota la toponímia catalana és plena d'aquest morfema amb idèntica significació que l'euskara, llevat dels casos en què

es pot aplicar com a diminutiu. Per posar només un parell d'exemples, esmentaré BEGUR o JORBA, que, en ambdós casos, se segementa igual: B-GR i JR-B ("turó pla, turonet"), i BETULO –l'antiga Badalona– i MATARO ("aigua baixa, aiguamolls").

De l'anàlisi d'aquest parell de morfemes en trec la conclusió que si SUBA o ZUBU vol dir "sepulcre" és perquè el mot enclou la idea de "cavitat subterrània". I SUBAKE, per tant, serà una "cavitat subterrània petita", un "sepulcret" o una "urna cinerària".

Amb el mateix concepte de "petita cavita ensotada" hi ha en espanyol, portuguès i gascó el mot SOBACO, que En Coromines reputa "d'origen incert"24, si bé el relaciona amb dues veus llatines, "SUBALA i SUBHIRCUS, que signifiquen el mateix de SOBACO"25. Però En Coromines reconeix alhora que "en gascó està més estesa l'accepció figurada «abric, cobert»"26. I com a accepció topogràfica l'esmenta al vessant Sud dels Pirineus: a la FONT DEL SOBACO, al terme de Barruera, i a la SOBAQUERA, al de Cardet. Els seus raonaments es mouen cap a la meva direcció quan apunta que "no hi ha raons sòlides per dubtar que el sentit original d'aquesta veu gascona fos el mateix que en castellà i portuguès, puix aquesta idea és el nexe natural i més fàcil entre les dues accepcions de la veu gascona: des de l'aixella es pot passar a un paratge contigu com és la sina o el pit, i per altra part és fàcil comparar un abric o roca sortint que protegeix de la pluja amb l'amagatall que deixen a sota d'ells l'espatlla i la part alta del braç"27. I acaba reblant el clau en afirmar: "Si el sentit etimològic hagués estat «cobert, cova», hauríem de pensar en un origen pre-romà. De fet s'esmenta un aragonesisme SOBA «cova», del qual SOBACO podria ser derivat; i no havent-hi ètim llatí per a aquest vocable seria lògic pensar que vingui d'un idioma prellatí, com tantes denominacions de la «cova»"28.

Estic ben convençut que si En Coromines hagués tingut l'estela de Guissona a mà, i l'hagués interpretat correctament, aquelles seves sospites ara serien asseveracions fonamentades i certes de l'origen ibèric del mot.

Un cop vistes les meves argumentacions sobre la interpretació de cadascuna de les paraules de l'estela, la traducció que proposo és la següent: "El meu: fill(et)/ sepulcre(t): en: està". O sigui: "EL MEU FILL ESTÀ EN EL SEPULCRE".

Jordi Bilbeny

REFERÈNCIES I BIBLIOGRAFIA

1 MAGDA GUTIÉRREZ, "Surt una estela ibèrica sota la Guissona romana", Avui, dimecres, 12 d'octubre de 1994, p. 47.

2 MANUEL GÓMEZ-MORENO, "Sobre los íberos y su lengua", Homenaje ofrecido a Menéndez Pidal, tom III, Librería y Casa Editorial Hernando (S.A.), Madrid, 1925, p. 475-499, on oferí ja els valors corresponents als caràcters ibèrics que, bàsicament avui tothom empra per a qualsevol transcripció. L'any 43 ampliaria aquesta informació en el seu article "La escritura ibérica", Boletín de la Real Academia de la Historia, tom CXII, gener-març 1943, pp. 251-278. El seguí En JULIO CASARES, "El silabismo en la escritura ibèrica. Contribución a su estudio", Boletín de la Real Academia Española, tom XXIV, quadern CXIV, gener-abril 1945, p. 11-39.

3 JULIO CARO BAROJA, "Sobre el Vocabulario de las inscripciones ibéricas", Boletín de la Real Academia Española, any XXV, tom XXV, maig-agost 1946, quadern CXVIII, p. 194.

4 Entre el català occidental i l'oriental hi ha l'ambivalència E=O. Les parelles de mots "redó-rodó", "fenoll-fonoll",

"genoll-jonoll", "seroll-soroll", en són una mostra ben viva. També la parella "cova" i "cava" ens remeten a una arrel comuna. A més, a Balaguer, com en molts d'altres pobles de la Catalunya occidental, acaben el femení de la tercera persona del singular dels verbs de la primera conjugació en "-o". És ben fàcil sentir a dir: "ella xerro", "ell canto", "ella camino". I a Igualada la gent encara assegura que són "d'Igualado". En la toponímia, tant trobem DERA (la Tordera) com DARO (el Daró), TERA (Llagostera) o TARO (Mataró) per designar un riu o, simplement, l'aigua. I en euskara, mentre que "joc" es diu JOKO, "jugador" ja és JOKARI. I "alt", tant pot ser GARAI com GORA. I entre català i espanyol: passa-paso, saca-saco, barca-barco, etcètera.

5 J. CARO BAROJA, op. cit., p. 194.

6 Ídem.

7 FIDEL FITA, "Inscripciones romanas de Mérida y Nava de Ricomalillo"; Boletín de la Real Academia de la Historia, XXXVI (1900), p. 446.

8 El topònim ALCOI prové d'una forma anterior ALKOR, que significa "pedra o muntanya (KOR) tallada (AL o LA)", atès que és sobre un barranc on s'assenta la població. En euskara el pas d'R>I també és comú: KOR (pedra/muntanya)>GORA i GOI (alt). En català trobem el mateix pas d'R>I en el topònim ILERDA>LEIDA.

9 A. ERNOUT - A. MEILLET, Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine, 4a. edició, Éditions Klincksieck, París, 1985, p. 391.

10 El pas d'R>T el trobem, per exemple, en els noms TER i TET, car ambdós signifiquen "pas d'aigua, riu". TER és la forma primitiva –manté la R–, ja que "aigua" en euskara és "UR".

11 JUAN L. ROMÁN DEL CERRO, El Origen Ibérico de la Lengua Vasca, Editorial Aguaclara, Quart de Poblet, 1993, p. 188.

12 Estiu=istiu, seroll=siroll, préssec=préssic. La mostra més clara de la vitalitat del pas d'E>I ens l'ofereix el parlar "xipella", on, segons En Veny "només la E final, lliure o travada, esdevé I. Exemples: formatgi, formatge; quinzi, quinze; algunis comarquis, algunes comarques; diin (de dien), diuen; fiquin, fiquen; àpit, àpat; paris, pares; rosis, roses; lis vaquis, les vaques, etc. No manquen el casos d'alternança nosaltris al costat de nosaltres" (JOAN VENY, Els parlars. Síntesi de dialectologia catalana, Col·lecció "Conèixer Catalunya", núm. 15; DOPESA, segona edició, Barcelona, 1980, p. 34).

13 J. C. BAROJA, op. cit., p. 194.

14 La "t" anglesa, per exemple, és molt pròxima a aquesta "t" de l'euskara, transcrita sovint "tt".

15 El pas d'S>IX o TX també es dóna en català: síndria=xíndria. En euskara s'edevé idènticament, car ZIKI=TXIKI (petit).

16 M. GUTIÉRREZ, op. cit.

17 RESURRECCIÓN MARÍA DE AZKUE, Diccionario Vasco-Español-Francés, Editorial de La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1969, volum II, p. 215.

18 JOAN COROMINES, Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana, Curial Edicions Catalanes - Caixa de Pensions «La Caixa», Barcelona, 1980, vol. I, p. 779.

19 Aquest és un canvi que ja es donava en l'ibèric. L'Untermann ho corrobora en els seus llistats de vocabulari, atès que ens mostra com a formes anàlogues "alor-alos, arker-arkis, bikir-bikis, kitar-kitas" (JÜRGEN UNTERMANN, "Repertorio Antroponímico Ibérico", Archivo de Prehistoria Levantina. Homenaje a D. Domingo Fletcher. Tom I, volum XVII, València, 1987, p. 294). En l'euskara actual hi ha un sufix que designa aigua, IS, que prové del mateix mot aigua UR, mitjançant el següent procés: ÜR>IR>IS. El topònim OS (i OIX), que es troba sempre en llocs d'aigua, deriva, així mateix, d'una variant d'UR: OR.

20 FRANCISCO VILLAR, Los Indoeuropeos y los Orígenes de Europa. Lenguaje e Historia, Editorial Gredos, S.A.; Madrid,1991, p. 41.

21 Ídem, p. 131.

22 R. M. DE AZKUE, op. cit., vol. II, p. 331.

23 JOSÉ CALDERÓN ESCALDA, "Voces, en su mayor parte nombre de cosas, de uso corriente en estos valles altos

de la provincia de Santander, que no están recogidas en el Diccionario de la Lengua Española", Boletín de la Real Academia Española, tom XXV, maig-agost 1946, p. 395.

24 J. COROMINAS, Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana, Editorial Gredos, S.A.; Madrid, 1954, Volum IV, p. 246.

25 Ídem.

26 Ídem, p. 247.

27 Ídem.

28 Ídem.